

SATILIK İMPARATORLUK*: BRİTANYA İMPARATORLUĞU'NUN TASFİYESİ

H. Bayram SOY**

ÖZET

Sahip olduğu hâkimiyet alanı ve yönettiği nüfus göz önünde bulundurulduğunda, Britanya İmparatorluğu tarihin gördüğü en kudretli imparatorluktu. Britanya İmparatorluğu inşa edilirken içeride hoşgörülü, dışarıda ise baskıcı olmuştur. İngilizler, Britanya Adası'nda yaşayan Gallileri ve İskoçları "imparatorluğu"na dâhil ederken ve daha önce kovmuş olduğu Yahudileri sonradan bünyesine kabul edip, Fransızların hayat hakkı tanımadıkları Huguenotlara da kucak açarken, İmparatorluğun özellikle ten rengi farklı olan bölgelerinde, bütün kârın Britanya'ya aktığı acımasız bir sömürü düzeni kurmuş ve gittikçe tepki çeken ve isyana neden olan ırkçı uygulamalara yer vermiştir. Yani içerideki farklılıklara veya dışarıdaki "beyaz dominyonlarına" hoşgörü gösterirken, dışarıdaki ten rengi farklı "ötekileştirilmiş" sömürgelerinde baskı, zulüm ve katliama girişmekten çekinmemiştir. Bu farklı uygulama, sonuçlarını en bariz bir şekilde bağımsızlık sürecinde göstermiştir. Hoşgörü ile davranılanların İmparatorluktan ayrılması daha ılımlı olmuşken, ayrımcılık ve zulme maruz kalanlar isyan ve kan dökülmesine sahne olan olaylarla ancak bağımsızlıklarını elde edebilmişlerdir. İki dünya savaşı sebebiyle maliyesi çöken Britanya, hoşgörü eksikliğinin de olayları tahrik etmesiyle, eski kolonisi ABD'ye satılacak hâle düşmüştür.

Anahtar kelimeler: Britanya İmparatorluğu, Sömürgeciliğin tasfiesi, Sömürgecilik, Emperyalizm, Hoşgörü.

* Bu kavram Ferguson'un (2011: 279-339) eserindeki ilgili bölümden esinlenilerek kullanılmıştır.

** Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, İktisadî ve İdarî Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü.
bayramsoy@yahoo.com

EMPIRE FOR SALE: DECOLONIZATION OF THE BRITISH EMPIRE***

ABSTRACT

Considering the controlled area and governed population, British Empire was the most powerful known empire. When the Empire was being constructed, tolerance was shown at home, but oppression abroad. The English people, while integrating the Welsh and Scottish people to the Empire, incorporating the formerly repulsed Jews, and embracing the expelled Huguenots, they built a relentless exploitation system, where the profit was flowing to the motherland, and did segregation, that caused increasingly reaction in the colonies where the colored people were living. In other words, they showed tolerance for the differences at home and in the “white dominions”, but they felt free in practicing oppression, persecution and massacre in the marginalized colored colonies. This discrimination showed its effect during the liberation movements very clearly. The tolerated colonies and subjects seceded from the empire peacefully, whereas those who were restrained and oppressed, gained their independence after bloodshed and revolt. Besides the upheavals caused by intolerance in the colonies, having economically collapsed due to the two World Wars, British Empire has fallen to the situation to be sold to her former colony to the United States.

Key words: *The British Empire, Decolonization, Colonization, Imperialism, Tolerance.*

*** The term used was inspired by the related chapter of the book of Ferguson (2011: 279-339).

Giriş

Henry Morgan adlı Galli, Aralık 1663'te Nikaragua Gölü'nün kuzeyinde kalan İspanyol ileri karakolu Gran Grenada'ya çarpıcı bir baskın düzenlemek için Karayipler'in ötesine 800 kilometrelik bir deniz yolculuğu yaptı. Seferin amacı basitti: İspanyol altını bulup çalmak - tabii varsa başka taşınır mallar da... Britanya İmparatorluğu'nun böyle başladığını, denizlerde şiddet ve hırsızlığın girdabında ortaya çıktığını hiç unutmamak gerekir. Yabancı topraklarda İngiliz yönetimi kurmayı amaçlayan bilinçli emperyalistler, ya da deniz aşırı ülkelerde yeni bir hayat kurmayı uman koloniciler tarafından tasarlanmış değildi. Morgan ve emrindeki 'korsanlar', başka bir imparatorluğun kazancını çalmaya çalışan hırsızlardı... İngiliz hükûmeti Morgan'ın işlerine göz yummakla kalmadı, onu kesinlikle teşvik etti. Londra'dan bakıldığında, korsanlık Britanya'nın Avrupa'daki başta gelen hasmı İspanya'ya karşı savaşını yürütmenin düşük maliyetli bir yoluydu. Taht, uygulamada böyle kişilere "izinli korsan" ruhsatı vererek, hâsılattan bir pay karşılığında harekâtlarına meşruluk kazandırdı. (Ferguson, 2011: 27-28)

Konuya Niall Ferguson'un Britanya İmparatorluğu'nun modern dünyayı şekillendirmesini ufuk açıcı bir şekilde tasvir ettiği eserinden bu denli uzun bir alıntıyla girmemin sebebi şudur ki; geçmişi anlatan eserlere bakıldığında her devletin/imparatorluğun uzun süreliğine çok âli/yüce amaçlara hizmet edeceği iddiasıyla ortaya çıktığına şahit oluruz. Hatta var olan bir devlet sistemine müdahale eden kişi ve grupların dahi, yönetmeye talip oldukları insanlara ne vaat ettiklerine bakmaksızın, "1000 yıl sürecek" bir devlet/sistem kurdukları iddialarını görürüz. Bu durumlara Nazi "İmparatorluğu" ve Türkiye'de 1997'de yaşanan "28 Şubat Müdahalesi"ni örnek verebiliriz. 1000 yıl süreceği iddia edilen bu oluşumlardan ilki ancak on iki yıl ayakta kalabilmiş, ikincisinin ise bu kadar dahi ömrü olmamıştır. Bu bağlamda, 19. yüzyılda Britanya emperyalizminin amacını ve ufkunu belirlemiş olan iflah olmaz İngiliz emperyalisti Cecil Rhodes (1853-1902) ile meşhur İngiliz şairi Rudyard Kipling (1865-1936), yukarıda tasvir edilen keyfiyette başlayan bir imparatorluğa, "beyaz adamın sırtındaki yük" olarak görülen, teni farklı renkteki insanları medenileştirme görevini yüklemişlerdir. Hâlbuki ne John Cabot'un yola çıktığı 1497'de, ne de 1947'de Hindistan'dan ayrılırken İngilizlerde/Britanyalılarda bu misyonun emarelerini görmek mümkündür.

Gerek özelde İngilizlerin, gerekse de genelde Avrupalıların sömürgeleştirdikleri bölgelere gitmeleri neredeyse gittikleri hiçbir yerde hoş karşılanmamış, bilâkis huzursuzluğa sebep olmuştur. Çünkü yerlilere göre Avrupalıların gelişiyle binlerce yıllık bir sosyal denge bozulmuştu. Niyetleri ne kadar iyi olursa olsun, istilacıların varlığı yerlilerin mutluluğunu bozmuştu. Onlara göre bu ceset rengindeki

adamların¹ gelişyle dünyaları alt üst olmuş, tanrıları ve ataları eskisi gibi itibar görmez olmuş, yaşlılar gençler üzerindeki etkilerini kaybetmiş, önceki idareciler ise idarî yetkilerini yavaş yavaş yitirmişlerdi (Deschamps, 1966: 53). Eğer 1492'yi bir başlangıç noktası olarak alacaksak, sonraki yüzyıllar boyunca Avrupalı sömürgecilerin idareleri altına aldıkları bölgelerdeki bu etkileri değişmemiştir. İki dünya savaşının insanlık üzerindeki etkisi bu sömürgecilik düzenin boyutunu değiştirmiş ve hem Soğuk Savaş Dönemi'nde hem de bunun sonrasında farklı parametrelerle devam etmiştir.

Soğuk Savaş sonrasında, özellikle 2003'ten itibaren ABD'nin Irak'ta ve Afganistan'da, hiçbir uluslararası örgüte danışmadan ve onlarla işbirliğine girmeden, neredeyse rakipsiz ve durdurulamaz bir şekilde dünyanın jandarmalığına soyunması, klâsik imparatorlukların icraatlarını çağrıştırdığından, eski bir konuda yeni bir tartışma başlatmıştır. Uzak ve yakın geçmişte yaşamış imparatorluklar, bunların işleyişi ve birbirleriyle rekabeti, güçlü ve uzun ömürlü olabilmelerinin dinamikleri gündemi meşgul etmeye başlamış ve bunları bir bütün hâlinde değerlendiren çok sayıda eserin kaleme alınmasına yol açmıştır.² Özellikle 19. yüzyılda yaşanan çok boyutlu gelişmeler insanlığın bilinen tarihindeki en yaygın yönetim şekli imparatorluğun ulus-devlet formuna evrilmesinin sancılılarıyla, gerisinde iki büyük “dünya savaşı” bırakarak 21. yüzyıla girmesine neden oldu. Bu savaşların aslında imparatorlukların güç mücadelesinin sonucu olduğu iddiaları da elbette yerindedir. Günümüzde artık geleneksel imparatorluklar yaşamadığı gibi iktidar merkezinin olmadığı, yeni bir egemenlik düzenin hüküm sürmekte olduğuna dair tartışmalar da yapılmaktadır.³ Hatta ABD'nin yeni imparatorluk formları ve oluşumlarını bir tarafa bırakarak “terörizme ve başıbozuk devletlere karşı” mücadele eden ve “kapitalizmin ve demokrasinin yararlarını başka ülkelere yayma” sorumluluğunu üstlenen bir devlet olarak, geleneksel imparatorluk rolüne soyunmasının yararlarını dile getirenler de vardır.⁴ Neresinden bakılırsa bakılısın içinde yaşadığımız dünya, güvenlik sorunları, büyük devletlerin doymak bilmeyen ihtirasları, uluslararası işbirliği ve güvenlik örgütlerinin bu büyük devletlerin güdümünde olması ve bunun doğurduğu sıkıntılar gibi nedenlerle, aslında insanoğlunun çok da alışık olduğu bir başka kaotik dönemin çalkantılarını yaşamaktadır.

Niall Ferguson eserinde (2012) gayet açık bir şekilde ortaya koyduğu gibi mo-

1 “Okyanusyalıların çoğu beyaz adamları denizin dibinden çıkan ölümler sanıyorlardı” (Deschamps, 1966: 53).

2 İmparatorlukların farklı boyutlarını tartışan bu eserlerden bazıları şunlardır: (Chua, 2007), (Aldrich ed., 2007), (Barkey, 2011), (Burbank ve Cooper, 2011).

3 Bu konudaki bir tartışma için bkz. (Hardt ve Negri, 2012).

4 Bu konuya örnek olarak bkz. (Ferguson, 2011: 354-355).

dern dünyanın şekillenişinde Britanya İmparatorluğu'nun rolü inkâr edilemez. Birinci Dünya Savaşı sonrası itibariyle savaşın bütün yıpratıcı etkisine rağmen bilinen bütün devletler/imparatorluklardan daha fazla toprağa sahip olan ve yine aynı dönemde hiçbir imparatorluğun yönetmediği kadar büyük bir nüfusu yöneten bir siyasî yapının bu etkiyi göstermesi normaldir. Fakat bu zirveden çok kısa bir zaman sonra Britanyalılar imparatorluklarını tasfiye etmek durumunda kalmışlardır. Kaybedeni için olduğu kadar kazananı için de ciddi maliyete neden olan ilk büyük dünya savaşında sonra bundan daha yıkıcı ikinci büyük bir savaşa Britanya İmparatorluğu gibi ekonomik bir dev dahi dayanamamıştır. Yüzlerce yıl daha sürecek görünen imparatorlukları İkinci Dünya Savaşı'ndan yirmi yıl sonra neredeyse tamamen tasfiye edilmiştir. Bu çalışmada, Britanya İmparatorluğu'nun tasfiyesinin ayrıntılarına girilmeyecek ve hangi sömürgesinin nasıl imparatorluktan ayrıldığı teferruatıyla anlatılmayacaktır. Sömürgelerin Londra'ya bağlılık çeşitliliği ve dünyanın her yerine yayılmış, birbirine benzemeyen toplulukların imparatorluktan ayrılma süreçleri zaten bir makaleden ziyade ancak bir kitap hacmine sığabilecek bir konudur. Bu makalede anlatılmak istenen mesele, yukarıda da belirtildiği üzere, son dönemde yapılmış çalışmalardan Chua'nın (2007) "imparatorluklarda hoşgörünün etkisi", Barkey'in (2011) ve Burbank ve Cooper'ın (2011) "farklılıkların yönetimi ve egemenlik" yaklaşımlarını hareket noktası kabul ederek, 19. yüzyıldaki gelişmelere ana hatlarıyla değinerek, 20. yüzyıldaki gelişmeler çerçevesinde, Britanya İmparatorluğu'nun tasfiyesinin nedenleri arasında gösterilen ekonomik çöküş, yönetilen unsurlara gösterilen veya gösterilmeyen hoşgörü ve bunun doğurduğu egemenlik zaafiyetidir. Bu meselenin anlaşılması günümüz sorunlarına da ışık tutacaktır. Çünkü görünen o ki, Anglo-Sakson geleneğin ürünü olan ABD, hatasıyla sevabıyla, Britanya'nın bir yüzyıl önce gösterdiği "imparatorluk" reflekslerini neredeyse aynen sergilemektedir.

Britanya İmparatorluğu'nu Güçlü Kılan Yanlar

"İmparatorluk" tanımlaması kolay bir kavram değildir. Tarih boyunca farklı özellikler arz ettiği hâlde bu isimle ifade edilmiş birçok oluşum vardır. Herhâlde en temel özelliği bakımından imparatorluk, bir siyasî merkezdeki belli bir zümrenin, genellikle askerî bir fethin sonucu olarak, asıl unsurdan ayrı ve farklı, çoğu kez uzak bölgeler ve halklar üzerinde kurulan yönetimi olarak tanımlanabilir (Aldrich, 2007: 7). Bu durum bizi çok açık bir şekilde "farklılıkların yönetimi" kavramıyla baş başa bırakmaktadır.

Farklılıkların yönetiminin imparatorluğun gücüne ve ömrüne doğrudan katkı sağlayacak bir tarzda ve en etkili şekilde nasıl olabileceğini, bunu başaran örneklerden hareketle, Barkey (2011) çok ikna edici delillerle ortaya koyarak İmparator-

luğun aslında “müzakere edilmiş bir müessese” olduğunu şu ifadelerle belirtir: “Ne kadar güçlü olursa olsun, bir imparatorluğun itaati, kaynakları, haraçları ve askeri işbirliğini koruyabilmesi, siyasî bütünlük ve istikrarı sağlayabilmesi için çevre bölgelerle, yerel elitlerle ve sınır bölgelerdeki gruplarla birlikte çalışması gerektir.” (Barkey, 2011: 9). İmparatorluğu oluşturan unsurların birlikte çalıştığı, ilişkilerin müzakere edildiği bir yapının, etrafından gelecek saldırılara dirençli, değişime uyum sağlama yeteneği yüksek ve bunların sonucunda da uzun ömürlü olacağı açıktır.

İmparatorlukların farklılıklara pek de gönüllü kucak açmadıklarını da vurgulamak lâzım. Her imparatorluk insan kaynaklarını farklı bir şekilde harekete geçirdi ve denetledi. Kimi farklılıkları imparatorluğa dâhil etti, kimi dışladı, bazıları ödüllendirildi, bazıları sömürüldü, siyasî gücün çevreyle paylaşıldığı da oldu, tâbi unsurların merkeze bağlandığı da (Burbank ve Cooper, 2011: 2). Nasıl davranılmış olursa olsun, bu adımlar imparatorluğun geleceğini etkiledi. Tabi ki, farklılıkları sisteme başarılı bir şekilde dâhil edenleri olumlu olmak üzere.

Müsamahasız, hoşgörüsüz devletlerin/imparatorlukların zengin ve güçlü hâle geldikleri vakidir. Buna en iyi örnek Nazi Almanyası'dır. Fakat tarih boyunca, saf bir ırka dayanan, dinen bağnaz hiçbir toplum uzun soluklu bir dünya gücü hâline gelememiştir. Küresel ölçekte hâkimiyet kurmak için zor kullanmak etkisiz, zulüm masraflı, dinî veya etnik olarak tek tipleştirme daima verimsiz adımlar olarak karşımıza çıkmaktadır (Chua, 2007: XXIV-XXV). Bu tür uygulamalara girişen devletler her zaman kısa ömürlü olmuştur. Bilâkis, yönettiği farklı insanların dinine, diline ve kültürüne ilişmemiş, bunların yaşamasına izin vermiş, hatta bu farklı insanları imparatorluğun idealleri ve hedefleri doğrultusunda bünyesine katabilen devletler, hem daha uzun ömürlü, hem de zamanın getirdiği değişimlere karşı daha dirençli çıkmışlardır.

Hâkimiyet alanı, modern dünyanın doğurduğu sıkıntılar, rekabetin yoğunluğu, muhatap olunan insanların inanç, dil ve kültür bakımından farklılıkları göz önünde bulundurulduğunda, Britanya'nın kurduğu ve yüzyıllarca yönettiği ve nihayetinde tasfiye etmek zorunda kaldığı imparatorluğu da, her şeye rağmen farklılıkları uzun süre yönetebilme becerisi gösterdiği için başarılı imparatorluklar hanesine yazmak gerekir. İngilizler 1689'dan itibaren ilân ettikleri ve uyguladıkları Haklar Bildirisi (*The Bill of Rights*) ve Hoşgörü Yasası'yla (*The Act of Toleration*), Britanya adasında belli ölçüde bağnazlık ve gaddarlık devam etse de, sonraki iki yüzyıl boyunca dünyadaki en hoşgörülü millet olma payesini almıştır (Chua, 2007: 193). Buradaki “en hoşgörülü” kavramı birçokları için fazla iddialı gelebilir. Fakat Britanya'da ortaya çıkmış ve sonrasında “sömürgecilik ve emper-

yalizm” aşamalarında dünyanın çeşitli bölgelerindeki siyasî ve ekonomik tecrübeler/birikimler sonucunda nihaî hâlini almış Anglo-Sakson kültürün doğurduğu Birleşik Krallık, ABD, Kanada, Avustralya ve Yeni Zelanda’nın varlığı bu iddiayı haklı çıkarmak için yeterlidir. Bugün, dünyanın neresinden ve hangi dininden olursa olsun, fırsat verildiğinde bu ülkelerde yaşamayı reddedecek insan sayısı çok azdır. Bunun sebebi elbette, diğer ülkelere kıyasla, bu ülkelerdeki özgürlük, refah seviyesi ve güvenlidir.

İngilizler, imparatorluklarını kurdukları andan, tasfiye ettikleri ana kadar sergiledikleri farklılıkları yönetme yöntemlerinde bariz bir tezat da sergilemişlerdir. Britanya adasında ne kadar hoşgörülü olmuş iseler, ada dışına çıktıklarında İrlandalılara karşı daima hoşgörüsüz, diğer sömürgelerinde ise özellikle Hindistan’da, başlangıçta hoşgörü emareleri varken imparatorluğun gücü ve kudretti arttıkça o denli hoşgörüden uzaklaşmış, hatta alenen ırkçı yaklaşımlar sergilemişlerdir.⁵ Bu da imparatorluğun merkezini son derece istikrarlı yaparken, çevresini kırılgan ve zaman geçtikçe de kontrolünü masraflı hâle getirmiştir.

Britanya adasında gösterilen hoşgörüye ve bunun sonucunda imparatorluğun merkezinin son derece güçlü, dirençli, zengin ve dinamik hâle gelmesine en iyi örnekler Yahudilerin, Fransız Protestanları Huguenotların ve İskoçların İmparatorluğa dâhil edilme süreçleridir. 1290’da tamamının sürülmesi sonrasında İngiltere’de neredeyse sonraki dört yüzyıl boyunca hiç Yahudi bulunmadı. Fakat 1688’de İngiltere’de yaşanan Şanlı Devrim (*The Glorious Revolution*) sonucunda Katolik olan ve İngiltere’nin can düşmanı Fransa ile yakınlaşmaya çalışan II. James’in (1685-1689) tahttan uzaklaştırılmasıyla, Hollanda Genel Valisi (*Stadtholder*) Orange’lı William⁶ tahta oturdu. Yeni kral III. William (1689-1702), özellikle Felemenk Cumhuriyeti’ndeki Yahudilerin (çoğu Amsterdamlı zengin Yahudi ailelerdi) ve Alman Yahudilerinin ülkeye gelmesine izin vererek, İngiltere’nin finansal ve ekonomik alanda çok ciddi mesafe kat etmesine imkân sağladı. Protestan Hollandalılarla birlikte 1694’te *Bank of England*’ın kuruluşuna katkıda buldukları gibi Londra Borsası’nı da yine bu sermayedar Yahudiler kurdu. III. William’ın hükümlerinden itibaren İngiltere, gün geçtikçe Yahudileri kabul eden bir cennet hâlini aldı. Bunun doğrudan sonucu, Yahudiler 18. yüzyıl boyunca Fransa’ya karşı sürdürülen savaşı finanse ettiler ve Londra’ya taşınan sermaye sonucunda 1815’ten itibaren dünyanın finansal merkezi Londra oldu ve Amsterdam ikinci sıraya düştü (Chua, 2007: 194-198).

5 Bu konuda çok ufuk açıcı ve aydınlatıcı bilgi için bkz. (Chua, 2007: 222-225).

6 Hollanda Genel Valisi William, II. James’in yeğeniydi (kız kardeşinin oğlu) ve aynı zamanda onun kızı Mary ile evliydi. Bu özellikleri nedeniyle İngiliz tahtına varis olabilirdi.

1529-1648 arası din savaşlarının Avrupa'da herkesi derinden etkilediği bir dönemdir. Bu dönemde Fransa Katolik inanca bağlı kalmış, inancını değiştiren az sayıdaki Fransız Protestan'ı ise her türlü zulme uğratılmıştı. Fransa Kralı XIV. Louis (1643-1715), Fransız Protestanlarına verilen özgürlük beratı Nantes Fermanı'nı (30 Nisan 1598), 1685'te yürürlükten kaldırdınca, 150.000-200.000 arası Huguenot ülkeden kaçtı ve bunların 50.000'i İngiltere'ye sığındı. Huguenotlar nitelikli bir nüfustu. Kâğıt imalatı, cam üretimi, kitap basımı, metal işçiliği, keten ve ipek dokumacılığı gibi alanlarda uzmandılar. Fakat Yahudiler gibi onların da İngiltere'ye en önemli katkıları finans alanında oldu (Chua, 2007: 198-199).

İskoçlar ise burada ayrıntısına girmeyeceğim "Darien İflası" nedeniyle, 18. yüzyıla her şeylerini kaybetmiş, açlık sınırında bir durumda girmişlerdi. İngilizler, İskoçlara, tahtı birleştirme karşılığında finansal destek önerdiler ve böylece 1707'deki Birleşme Yasası (*Act of Union*) ile İngiliz ve İskoç tahtı birleşti. Bu adım özellikle İskoçlar arasında "tam bir teslimiyet", "şeytanın pazarlığı" olarak yorumlandı ve hatta bu gelişmeyi bir milletin ölümü olarak değerlendirenler dahi çıktı (Chua, 2007: 200-2002). Fakat sonraki gelişmeler bize başka bir hikâye anlatmaktadır. 1815-1865 yılları arasında Britanya sömürgeleri yıllık ortalama 260.000 km² arttı. Bu ölçekte genişleyen bir imparatorluk her şeyden önce insan gücüne; askerlere, yerleşimcilere, çiftçilere, kâtiplere, tüccara, doktora, memura ve yöneticilere ihtiyaç duymaktaydı. Bu ihtiyacı karşılayacak sayıda gönüllü İngiliz yoktu. Fakat İskoçların durumu farklıydı. Her şeyden önce İngilizlerden daha fakirdiler. Kazanacakları çok şeye karşın, kaybedecekleri fazla bir şey yoktu. Böylece İskoçlar imparatorluk kurmanın risklerini ve ödülleri birlikte üstlendiler. 18. yüzyılın ortasında kabaca, Britanya ordusundaki subayların dörtte biri İskoç'tu. Aynı zaman diliminde, İskoçlar Aşağı Ontario'da (Kanada) arpa ekiyor, Yeni Güney Galler'de (Avustralya) koyun yetiştiriyordu. Çok kârlı Amerikan tütün ticaretine hâkimdiler, Afrika'da Nijer'e deniz seferleri düzenliyorlar ve Uzak Doğu'da afyon satıyorlardı. 1870'lerde Hindistan Bengal'deki tüccarın yüzde 60'ı İskoç'tu. Birçoğu yüksek makamlara da geldiler. Hatta 1760'ta James Murray Kanada Valisi oldu, James Dalhousie ise 1848-1856 yılları arasında Hindistan Genel Valiliği yaptı. İmparatorluk içinde o kadar dengesiz bir temsil vardı ki, bir İngiliz'e karşı on İskoç'a rastlamak mümkündü. Zaten bu sebepten bazı yazarlar, çoğunlukla İskoçlar, Britanya İmparatorluğu'nun aslında, daha isabetli olacağı için İskoç İmparatorluğu olarak adlandırılması gerektiğini ileri sürmektedirler. 18 ve 19. yüzyıllardaki Britanya İmparatorluğu'nun önde gelen düşünür, yazar ve mucitlerini göz önünde bulundurduğumuzda ve İskoçların sanayi devrimine yaptığı katkıyı da buna eklediğimizde (Chua, 2007: 203-205) bu iddiaya belli ölçüde haklılık payı vermek gerekir.

İngilizler Yahudilere, Huguenotlara ve İskoçlara gösterdikleri bu hoşgörünün karşılığını fazlasıyla aldılar. Onların önemli katkısıyla 20. yüzyılın başlarında Britanya İmparatorluğu 31 milyon km²'ye ulaşmıştı. Bu yeryüzünün yüzde 25'ine denk geliyordu. Eğer Britanya'nın hâkimiyetindeki okyanusları da buna katacak olursak, bu oran yüzde 70'e çıkıyordu. Britanya, Hollanda ile birlikte dünya denizciliği, ticareti ve finansında rakipsizdi. Kendisinden sonra gelen üç dört devletin toplamından daha güçlü donanmaya sahipti. 1815'ten sonraki 80 yıl boyunca hiçbir devlet ve devletler ittifakı Britanya'yı denizlerde tehdit edecek durumda olmadı. Sadece dünya nüfusunun yüzde 2'si ile dünya modern endüstrisinin yüzde 40-45'ine, Avrupa endüstrisinin yüzde 55-60'ına sahipti ve toplam dünya üretiminin 5/2'sini yapıyordu (Chua, 2007: 205-206). Bu birlikelik ve hoşgörü sürecinden kesinlikle ve tartışmasız bir şekilde kazançlı çıkan Britanya adası idi.

İmparatorluğun Yumuşak Karnı: Katolik İrlandalılar ve “Ötekileştirilmiş” Hindistan

Britanya kimliği imparatorluğun kurulduğu süreçte Protestanlık üzerine inşa edilmiştir. Bunun temel dayanağı da Katolik İspanya ve Fransa'ya karşı sürdürülen güç mücadelesidir. Söz konusu güç mücadelesiyle şekillenen Britanya kimliğinin bu temel taşı, İmparatorluğun hiçbir zaman aşamayacağı bir hoşgörüsüzlüğe neden olmuştur. Gerçekte bu hoşgörüsüzlüğe neden olan sorun, tam da Birleşik Krallığın içinde ortaya çıkmıştır: Katolik İrlanda. İngilizler inançları sebebiyle hiçbir zaman İrlandalılara, Gallilere veya İskoçlara davrandıkları gibi muamele etmediler. İngilizlere göre Katoliklik sadece küfür değil, aynı zamanda ilkel ve batıldı. Bunun yanında, Katolik “vatan haini” ve “fesatçı”ların Protestan hanedanı devirmek için Katolik İspanya ve Fransa ile işbirliği hâlinde olduğuna inanılıyordu. 1708, 1715 ve 1745 yıllarında İrlandalı eşrafın, İspanyol ve Fransızlarla işbirliği hâlinde Katolik Stuart Hanedanını Britanya tahtına oturtma teşebbüslerindeki işbirliği, bu inancı doğrular nitelikteydi (Chua, 2007: 209-210). 1800'deki Birleşme Yasası (*The Act of Union*) ile İrlanda Birleşik Krallığa dâhil edildi. 1829'da Katolik Özgürlük Yasası (*The Catholic Emancipation Act*) Katoliklere oy verme ve parlamentoya seçilme hakkı tanımasına rağmen, hâlâ yüksek makamlara gelmiyor ve ülkenin köklü üniversitelerine kabul edilmiyorlardı. Bütün bu gelişmeler İrlanda'daki yerli nüfusun boyunduruk altında kalmasını ve aşağılanmasını engellemedi. 1829'daki “özgürleştirilmiş” İrlandalılar, topraklarının yüzde 90'ını elinde tutan bir avuç İngiliz soylusuna kira vermeye mahkûmken, kendileri sadece patates ve tereyağı ile hayatta kalmaya çalışıyorlardı.⁷ Yani bu özgürleştirme

7 1840'lardaki patates “kıtlığı”nda aslında üretim yapılmaya devam edildi, fakat toprak sahibi İngi-

yasasına rağmen İrlandalılar İngiliz derebeylerine mahkûm kalmışlardı (Chua, 2007: 210-211).

Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesine kadar İrlandalılar kendilerine de öz-yönetim hakkının verilmesini talep etmişlerdir. Fakat bunun verilmesi meseleyi halledecek gibi görünmüyordu. Çünkü kuzeyde Ulster Bölgesi (bugünkü Kuzey İrlanda) Protestan'dı ve İngiltere'ye bağlı kalmak istiyordu. Birinci Dünya Savaşı patlak verdiğinde İrlanda'da çoğunluk konuyu tekrar ele almak için savaşın bitmesini isterken, küçük bir grup olan *Sinn Féin* (Biz Kendimiz) taraftarları savaştan faydalanarak bağımsızlıklarını elde etmeyi umuyorlardı. Bu amaçla 1916'da çıkarılan ayaklanma Britanya ordusu tarafından çok sert biçimde bastırıldı ve isyanın liderlerinden 15 kişi idam edildi. 1918 genel seçimlerinde İrlanda'ya ayrılmış 105 sandalyenin 73'ünü *Sinn Féin* kazanınca kazanan adaylar Londra'daki Parlamento'ya gitmek yerine bağımsızlıklarını ilan ettiler (Lowe, 1982: 129).

Bağımsızlığını ilan eden İrlanda'nın Dublin'de oluşturulan parlamentosunun (*Dail Eirean* - İrlanda'nın Meclisi) başkanlığına da Eamon de Valera seçildi. Şubat 1920'de Londra'daki Parlamento'dan geçen İrlanda İdaresi Yasası'na göre İrlanda'da iki meclis oluşturuldu. Birincisi güney için ve Dublin de, diğeri de Ulster için ve Belfast'da idi. Ulster yasayı kabul ederken *Sinn Féin* tamamen reddetmiştir. Çünkü onların amacı İngiltere ile bağları tamamen koparmak ve Ulster'in kontrolünü de ele geçirmektir. Mesele yine halledilemeyince İrlanda'nın davasına silâhlı mücadele ile katkı yapmaya çalışan IRA (*Irish Republican Army* - İrlanda Cumhuriyet Ordusu) ve İngiliz polisi arasında karşılıklı olaylar ve operasyonlar şiddetlendi (Lowe, 1982: 130).

Britanya İşçi Partisi⁸, bazı liberaller ve Kral V. George'un (1910-1936) şiddet karşıtı fikirleri ve baskıları dolayısıyla Başbakan Lloyd George İrlandalılarla müzakereye karar verdi. Görüşmeler sonunda Aralık 1921'de yapılan anlaşmaya göre Güney İrlanda diğer beyaz dominyonlar gibi bağımsız olacaktı. Resmi bağımsızlığını ise Aralık 1922'de elde etti.⁹ 1931'den itibaren ise *Commonwealth* ([İngiliz] Milletler Topluluğu) üyesi oldu. Birbirine komşu bölgelerde yaşayan

lüzler daha yüksek kârlarla ürünlerini ihraç edince bir milyon İrlandalı açlıktan öldü (Chua, 2007: 211).

8 Liderleri Keir Hardie (1856-1915) ve Ramsey MacDonald (1866-1937) zamanından beri İşçi Partisi sömürgelerin isteklerine Muhafazakârlardan daha fazla yakınlık gösteriyordu; bir ölçüde onları kendi kaderlerini belirleyebilmek uğruna mücadele veren İngiliz işçi sınıfı ile özdeşleştiriyorlardı (Chamberlain, 1993: 150).

9 İrlandalılarla yapılan anlaşma *Sinn Féin* içinde çatışma çıkmasına sebep olmuştur. Bir grup İrlanda'nın bölünmesini ve hâlâ İngiltere ile bağlantısının olmasını kabul etmemiştir. Nihayet bu mücadele İngilizlerle bağlantı taraftarı olan grubun üstün gelmesiyle Nisan 1923'de sona ermiştir (Lowe, 1982: 130).

topluluklara hâkim unsurun gösterdiği veya göstermediği hoşgörünün nelere mâl olabileceğine çok iyi bir örnektir Birleşik Krallık ve İrlanda Cumhuriyetleri. Hoşgörü gösterilen Galliler ve İskoçlar İngilizlerle bir çatı altında yaşamaya devam ederken, yüzyıllarca horlanan İrlandalılar bugün hâlâ ayrı bir devlete sahip olmayı tercih etmektedirler. Buna karşın, 18 Eylül 2014'te İskoçların bağımsızlık referandumunda çoğunlukla “hayır” oyu kullanarak Birleşik Krallık çatısı altında kalmayı tercih etmesi geçmiş yüzyılların hoşgörü siyasetinin olumlu veya faydacı bir sonucu olarak da okunabilir. Söz konusu ülkelerin Avrupa Birliği çatısında altında birlikte yaşıyor olmaları ise ayrı bir konudur.

İrlandalıların muhatap olduğu durumun benzeri Britanya İmparatorluğu'nun beyaz olmayan kolonilerinde de yaşandı. Fakat bu defa gerekçeler farklı idi. 19. yüzyıl boyunca imparatorluk genişledikçe ve Protestanlığın Britanyalı kimliğin belirleyici unsuru olma özelliği zayıfladıkça Britanyalılar, sömürgelerindeki yerli nüfusa karşıt olarak kendilerini daha çok “beyaz” ve “medenî” olarak tanımlamaya başladılar. Bu ırk üstünlüğü iddiasından kaynaklanan kibir, Asya ve Afrika'da aynı İrlandalılara karşı oluşmuş Katolik karşıtı önyargı benzeri bir durum ortaya çıkardı. Bu durum hiçbir yerde “İmparatorluğun mücevheri” Hindistan'da olduğu kadar görünür olmadı (Chua, 2007: 212-213).

Hindistan, 1858 yılına kadar doğrudan Londra'dan idare edilmek yerine, 1600 yılında kurulmuş olan İngiliz Doğu Hindistan Şirketi tarafından yönetilmiştir. Şirket, Bengal Nevabı ve onun Fransız destekçilerini yendiği 1757 Plassey Savaşı sonunda Hint anakarasının kuzeyinde idaresini sağlamlaştırmıştır. Zaten Şirket Hindistan'a geldiğinde Babür İmparatorluğu son demlerine yaklaşmaktaydı ve Britanyalılar savaşçı kavimleri tespit edip onlarla işbirliğine girerek, bölgedeki güç boşluğunu doldurdular. Şirket zamanla burada 320.000 asker buldurmaya başladı ki, bunların sadece 40.000'i Britanya menşeli idi. 19. yüzyılın ortasında Şirket, Hint anakarasının en çok memuruna, en büyük ordusuna ve 200 milyonluk bir nüfusa hâkimiyetiyle, bölgenin en büyük gücü hâline gelmişti (Chua, 2007: 213-214).

İngiliz Doğu Hindistan Şirketi Hindistan'da, idealist gerekçelerle değil ama çıkarları öyle gerektirdiği için başlangıçta hoşgörülü bir yönetim kurdu. Çünkü yetkililer, çok erken bir zamanda Hindistan'ın eski hukukuna, geleneklerine ve dinine müdahale etmenin siyasî olarak tehlikeli olabileceğini fark ettiler. Meselâ Britanya'nın Hint ordusu Müslüman, Hindu ve Sih Hintlilerden, Hristiyanlardan ve hatta çok olmasa da, Arap ve Afrikalılardan oluşmaktaydı. Bunların hepsine inançlarına göre yaşama izni verilmekteydi, hatta Britanyalı subaylar Şirket'in talimatları doğrultusunda yerel dinî törenlere dahi katılmaktaydılar. Aynı hoşgö-

rü Şirket'in ticarî ve idarî işlerinde de sürdürüldü. Şirket başlangıçtan itibaren daha önce Babür imparatorlarıyla işbirliği içinde olan yerli eşrafla ittifaka girerek, bundan muazzam bir şekilde faydalandı. Hatta işbirliklerini sağlamak ve Hint kolonisini geliştirmek amacıyla, yerli müteşebbislerin Şirket ile iş yapması ve bunun sonucunda önemli servetler kazanmaları teşvik edildi ve desteklendi (Chua, 2007: 214).

Zamanla Hindistan'daki Britanyalılar yerli halkla öyle kaynaştılar ki, yerli kızlarla evlenmede bir mahzur görmediler ve böylece melez nüfus da arttı. Fakat bu durum özellikle Britanya'daki Evanjeliklerin¹⁰ tepkisini çekmekte gecikmedi. Avam Kamarası'nın önemli simalarından Evanjelik William Wilberforce 1813'te mecliste, "Bizim dinimiz üstün, saf ve iyilikçidir. Onları alçak, şehvet düşkünü ve vahşidir" (Chua, 2007: 215) demek cüretini göstermiştir. Zamanla da Evanjelikler icraatlarıyla Britanya İmparatorluğu'nun bölgeyle ilgili resmî siyasetinin önüne geçmişlerdir. Meselâ Britanyalıların yerli kadınlarla evlenmelerini veya beraber olmalarını engellemek için Hindistan'a özellikle gelin adayı Britanyalı kızlar göndermişlerdir. Evanjelik misyonerler belki de Hint toplumuna nadir katkılardan birini yaparak, 1829'da Hint anakarasında, hatta çevre bölgelerde, yaygın olan dul kalan kadının kocasıyla birlikte yakılması geleneği *satın* yasaklanmasına yardım etmişlerdir. Bu olay Şirket'in önemli bir Hint dinî geleneğine ilk müdahalesidir. Ayrıca 1833'de misyonerler, yerli halkın tepkisini çekmemek için daha önce yasaklanmış olan, Hristiyanlığı yayma hakkını da elde etmişler ve Şirket'in arzusu hilafına Hindistan'da misyoner okulları açmışlardır. 1850'de, Hindu yasalarıyla doğrudan çelişecek bir şekilde Hristiyan olanlara mal mirası kalmasını yasalaştırmışlardır. 1856'da, Hindu dulların ikinci defa evlenmesini yasal hale getirmişlerdir. Müslüman Hintlilere yönelik ise o dönemin uygulamalarına meydan okuyarak, kadınlara okul açmış ve yetimleri evlat edinme ve Hristiyan yapmanın önü açılmıştır (Chua, 2007: 215-216).

Bu tür gelişmelerin onlarca yıldır Şirket ile yerli halk arasında kurulmuş olan hassas dengeyi ve işbirliğini sarsacağı açıktı. Nitekim böyle bir etkisi de oldu. Fakat belki de Hindistan'da kurulmuş olan dengeli Şirket idaresine en önemli darbeyi 1857'de patlak veren Sipahi İsyanı vurdu. Bir İskoç icadı olan kuyruktan doldurulan *Enfield* tüfeklerinin 1857'de Hindistan'a gönderilmesi, domuz/inek yağı karışımı fişeklerin sorun çıkarmasına neden oldu. Ağızlarıyla fişeklerin başını

10 Evanjeliklerin 19. yüzyılın başından itibaren Britanya İmparatorluğu ve sonrasında da ABD'deki etkinlikleri ve faaliyetleri "imparatorluk ve emperyalizm" kavramları etrafında dönen olayları anlamak için önemlidir. Bu anlamda Evanjeliklerin Osmanlı Devleti üzerindeki icraatları hakkında kayda değer bilgiler veren bir çalışma için bkz. (Karaca, 2011). Bu eserin II. Bölümü özellikle Evanjeliklerin Osmanlı Devleti'ne bakışı konusuna temas etmektedir.

ezmek durumunda olan Müslüman ve Hindular için bu durum ağızlarının kirlenmesi demekti. İngilizler bunu yapmayı reddeden askerleri zincirleyip hapsedtiler. 9 Mayıs 1857’de hapsedilen 85 askeri kurtarmak için diğer askerler ayaklandılar ve subayları, Delhi’deki Avrupalı kadınları ve çocukları öldürmeye başladılar. Mayıs sonunda isyan bütün Hindistan’a yayıldı. İki yıl boyunca karşılıklı vahşet devam etti. Buna İngilizlerin mukabelesi çok sert oldu. “İsyancı avlamak” “en iyi spor” oldu. Her türlü işkenceyle adam öldürmek, Müslüman ve Hindulara öldürülmeden önce domuz eti ve dana eti yedirmek artık sıradan uygulamalardı. Sadece isyancılar değil, olaylara karışmamış genç ve yaşlı erkekler, yerli sadık hizmetçiler de bu ortamda soğukkanlılıkla öldürüldüler. Bu olaylar Britanya’da galeyana ve Hindistan’daki idarelerini sorgulamaya neden oldu. Geri çekilmek yerine Emperyal Britanya fikrini sahiplenmeye karar verdiler. Doğu Hindistan Şirketi 1858’de lağvedildi ve 1876’da Kraliçe Victoria, müzik ve ihtişamlı bir gösteri eşliğinde Hindistan İmparatoru ilân edilerek, Hindistan’da doğrudan Britanya yönetimi kuruldu (*The British Raj*) (Chua, 2007: 216-218).

İsyandan sonra herkesin odaklandığı şey Hintlilere Britanyalıların inançlarının dayatılmayacağına dair Kraliçenin meşhur sözünün verilmesiydi. 1858’de, Britanya tam da gücünün doruğundayken, Kraliçe Victoria sömürgelerde Avrupalılar ve yerliler arasında tam eşitlik istediğini bildirdi. Bildiri aynı zamanda böl ve yönet stratejisine de kapı araladı. Bu strateji hiçbir yerde Hint ordusundaki kadar açıkça uygulanmadı. Ordu, bölgeleri, kastları ve inançları gösteren birliklere ayrıldı ve hepsine ayrı üniforma tasarlandı. Böylece Hindistan’daki ayrımı keskinleştirmeyi ve belirginleştirmeyi düşünmüşlerdi. Eskiden olduğu gibi her askerin inancına göre davranmasını ve hareket etmesini sağlayarak onların sadakatini de kazanmak amacını gütmüşlerdi. Her askerin kendi inancına göre yaşıyor ve kutsalına ibadet edebiliyor olması askerler arasında memnuniyeti ciddi oranda artırdı (Chua, 2007: 219-220).

Britanyalılar bu olaylardan sonra Hindistan’da eğitim için de ciddi yatırım yaptılar. 1887’de yaklaşık 300.000 Hintli İngilizce öğrenim görüyordu. 1907’de bu sayı 500.000’i geçti. Britanya’ya gönderilenler de vardı. Bütün bunlara rağmen, Oxford ve Cambridge’de eğitim almış Hintliler ülke işlerine üst düzeyde katılmama ve hâlâ Britanyalılar tarafından yönetilmenin getirdiği hayal kırıklığını yaşıyorlardı (Lowe, 1982: 132). Bu doğrultuda Hintlilerin arzuları yasama konseylerinde daha fazla söz hakkı, memuriyetlerde daha fazla pay idi. Ayrıca bunlar İngiliz liberal idaresini benimsemişlerdi ve aynı idare tarzını Hindistan’da da görmek istiyorlardı (Phillips, 1964: 213). Çünkü gerçekte Hintliler 18. yüzyılda Britanya’daki kral ile parlamento arasında sürüp giden mücadelelere dikkat etmekle kalmamış, Avrupa’da genelde 1848’de gerçekleşen devrimleri ve özelde

de İrlanda'nın İngiltere'ye karşı yoğunlaşan mücadelesini de dikkatle takip etmişlerdi (Chamberlain, 1993: 29).

İngiliz eğitimi almış bu üst sınıftan bir kısmı Hindistan'ın milliyetçi hareketinde merkezi bir rol oynayacak ve diğer kısmı ise Britanya İmparatorluğuna kendini adayacaktı. Kendini adayarlardan bir olan Dadabhai Naoroji 1871'de, Hindistan'ın yeniden doğuşunun ancak İngilizlerin elinden olacağını ileri sürmüştü. İsyandan sonraki yıllarda İngilizler Naoroji gibi adamları avukat, sulh yargıcı ve Hint devlet memurluğunda bürokrat olarak kullandılar ve bu yerli İngiliz yanlısı elitler olmasaydı *Raj* (Hindistan'daki doğrudan Britanya idaresi) kurulamazdı. Elbette sadık Hintli sipahiler ve Hintli bürokratlar olmasaydı bin kişilik Britanyalı memurun yüzlerce milyon yerli nüfusu yönetmeleri de mümkün olmazdı. Birçok Hint memuru aşağı veya orta seviyelerde görev aldı. Fakat kendi ülkelerinde dahi üst kademelere ancak bir avuç insan çıkabildi (Chua, 2007: 221).

Londra'daki Parlamento'da Liberallerle Muhafazakârların çelişen politikaları *Raj*'ın yaklaşık doksan yılına (1858-1947) damgasını vurdu. Parlamento'ya Liberaller hâkimken bunların siyasetine Hindistan'daki gayri resmî Britanya toplumu sürekli engel çıkardı. İhtiraslı ve çoğunlukla İskoç olan, tüccar, demiryolu yetkilileri, çay ve çivit üreticilerinden oluşan bu topluluk, aşırı ırkçıydı. Bunlar İsyandan sonra korunaklı, sadece beyazların ikamet ettiği yerleşim bölgelerinde yaşamaya başladılar ve ne zaman Liberaller onları koruyan ırkî engelleri kaldırmaya kalkışsalar, çığına dönüyorlardı (Chua, 2007: 222).

Parlamento'ya Muhafazakârlar hâkimken bu defa da uygulamalar Hindistan'ın büyüyen milliyetçi hareketinin şiddetli direnişine sahne oluyordu. Merkezi Kalküta olan Hindistan Milli Kongresi, bir nesil önce İngilizler tarafından yetiştirilmiş elitlerce 1885'de kurulmuş ve Hint siyasal özlemlerinin merkezi hâline gelmişti. Hindistan Genel Valisi Lord Curzon (1879-1905), İngilizlerden öğrenilmiş ve Hindistan'da daha yeni doğmakta olan eşitlik ve milliyetçilik fikirlerini reddetti. İngilizlerin Hindistan idaresi için tehlikeli gördüğü bu adamları üst seviyedeki memurluklardan uzaklaştırdı ve Kongre'yi zayıflatmak için peş peşe önlemler aldı. En önemli oyunu 1905'te Bengal vilayetini ikiye bölerek her ikisinde de Bengalce konuşan Hinduları azınlıkta bırakmak oldu. Fakat Curzon'un politikaları aleyhine döndü. Hindistan Milli Kongresi'nde devrimci bir kanat ortaya çıktı. Britanya mallarına etkili bir boykot uygulandı, bir dizi bombalama ve suikast eylemleri ortaya çıktı ve Curzon 1905'de istifa etmek zorunda kaldı. Bundan sonra Londra çok da uzun soluklu olmayacak liberal politikalara geri döndü (Chua, 2007: 222-223). Bu gelişmelerin akabinde Hindistan'da ya-

şayan Müslümanlar, Hindistan Millî Kongresi'nin kendilerini temsil etmediğine inandıklarından, 1906'da Müslüman Birliğini kurdular (Chamberlain, 1993: 33). Müslümanlar ile Hindular arasındaki bu ayrışma 1947'de ortaya çıkacak iki bağımsız devletin de habercisi oldu.

Hindistan Millî Kongresi'nin çalışmaları sonucu İngiliz hükümeti 1909'da reform yapma zorunluluğunu hissetmiştir. Morley-Minto Reformları¹¹ (bu dönemde Vikont Morley Hindistan'dan Sorumlu Devlet Bakanı, Kont Minto Hindistan Genel Valisi idi) olarak adlandırılan bu reformla Hintlilerin yasama meclislerine girmelerine müsaade edilmiştir¹². Söz konusu imtiyazdan tatmin olmayan Hintliler, ülke çapında giderek artan bir şekilde karışıklıklar çıkarmaya başlamışlardır ve bu karışıklıklar Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar devam etmiştir.

Birinci Dünya Savaşı'nda önde gelen Hint liderlerin çoğu Londra'ya sadık kaldılar. Yüzbinlerce Hintli asker çeşitli savaş bölgelerine gönderildi ve bir milyondan fazla Hintli imparatorluğun muhtelif bölgelerinde hizmet etti. Bunun karşılığında Hintli liderler, Londra'dan yapılan muğlâk vaatlerle, savaş sonunda Kanada ve diğer “beyaz dominyonlar” gibi kendi kendilerini yönetmeyi umdular. Bu umutları doğuran Hindistan'dan Sorumlu Devlet Bakanı Lord Montagu'nun 1917'de, Hintlilerin savaş sırasında Almanların sözlerine kulak asmamaları için “sorumlu hükümete kademeli geçiş” vaadi olmuştu. Fakat sonuç hayal kırıklığı oldu. Öz yönetim yerine, ateşkes sonrasında Hindistan'ın ödülü acımasız bir baskı ve özgürlük taleplerine yönelik şok edici bir şiddet uygulaması oldu (Chua, 2007: 223-224; Ferguson, 2011:310; Burbank ve Cooper, 2011: 415). Bu tavır Britanya'nın Hindistan'a özgü bir tavrı değildi. Savaşı kazanan imparatorluklar, kaybeden imparatorlukları ortadan kaldırmışlardı. Savaş sonrasında “Kendi kaderini tayin hakkı” üzerinde tartışmalar sürerken bu ilke, kazanan imparatorluklar Britanya, Fransa, Hollanda, Belçika veya ABD'nin sömürgelerinde uygulanmamıştı (Burbank ve Cooper, 2011: 403). Böylece bu imparatorluklar bu ilkenin ahlakî bir gereklilik değil, keyfî bir durum olduğunu tüm dünyaya gösterdiler.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Hindistan çalkantılar yaşamaya başladı. “Özgürlük, eşitlik ve kardeşlik” fikirleri, bağımsız bir devletin temelini “ulus” olduğu

11 Bu reformlar Hint politikasının ilk safhasını kapatmıştır. Bundan sonra İngilizler ‘kanı ve rengi Hintli fakat zevk, fikir, ahlak ve zihin olarak İngiliz olan bir sınıf’ oluşturmayı hedeflemişlerdir (Philips, 1964: 215).

12 Bu gelişmede Osmanlı Devleti'nde 1908 yılında İkinci Meşrutiyet'in ilân edilmesinin büyük rolü olabilir. Çünkü Britanyalılar Osmanlı Devleti'ndeki bu adımdan son derece rahatsız olmuşlardır. Bu rahatsızlığın sebebi, Osmanlı örneğinin Britanya boyunduruğu altında yaşayan Müslümanlara “kötü örnek” olarak, anayasal talepleri artıracak olması ihtimalidir. Bu konuda bkz. (Soy, 2008: 153-154). Britanyalılar Osmanlı örneğinden sonra Hintlilerin Hindistan'daki mecliste temsil edilme taleplerini daha fazla ertelemeye cesaret edememiş olabilirler.

yaklaşımı, temsilî demokrasinin faziletleri imparatorluk sömürgelerinde karşılık buldu. Bu fikirlerden haberdar olan yerliler nedeniyle Britanyalılar karşılarında eleştirel bir kuşak buldular (Aldrich, 2007: 17; McKenzie, 2007: 148). Bu dönemde yerli halk, etraflarındaki gelişmeler ve yeni yeni yayılmaya başlamış olan sinema ekranlarından Avrupalıların yaşadıkları hayatı görünce, kendi ülkelerinden ve kendi işgüçlerinden elde edilen bu zenginlikten daha fazla pay, yüksek ücretler ve daha iyi çalışma şartları talep etmeye başladılar. Yerliler bu suistimali fark ettikçe sömürge idarecilerine karşı hissettikleri nefret de arttı (Duffy, 1978: 215).

İngiliz eğitimi, iki tarafı keskin bir kılıç gibiydi. Daha fazla insan, Britanya menşeli okullarda öğrendikleri ve savaş sırasında denizaşırı yerlerde gördüğü özgürlüğü istemeye başladı. Britanyalılar baskıya daha fazla dayanamadılar ve 1918'de Genel Vali Lord Chelmsford ile Lord Montagu'nun plânları 1919'da Parlamento'da Hindistan Hükümeti Yasası olarak kabul edildi. Buna göre Hindistan'da iki kamaralı millî bir parlamento kurulacaktı. En zengin beş milyon Hintliye oy kullanma hakkı verilecek ve ayrıca eyalet yönetimlerinde eğitim, sağlık gibi bakanlıklar Hintlilere bırakılacaktı. Buna ek olarak daha fazla imtiyaz verilip verilemeyeceğine karar vermek için on yıl süreli bir gözlem komisyonu oluşturulacaktı. Hindistan Millî Kongre'si, bu yasa ile tam bir hayal kırıklığı yaşadı. Çünkü merkezî hükümet, hukuk, idare ve vergilendirme ile ilgili bakanlıklar yine Britanya'nın kontrolünde kalmıştı. Bu sebepten dolayı Pencap eyaletinde Amritsar'da ayaklanmalar çıktı ve beş Avrupalı öldürüldü (Lowe, 1982: 132-133).

Bu yasaya duyulan memnuniyetsizlikten kaynaklanan protestolar, yürüyüşler, grevler ve siyasî gerilimler Hint ana karasını sarmış ve şiddet dalgaları her yeri etkilemeye başlamıştı. Britanyalılar bu gelişmeleri sokağa çıkma yasağı ve protesto haklarını sınırlayarak engellemeye çalışıyorlardı. 1919'da toplanmak yasaklanmışken, Pencap eyaletinin Amritsar şehrinde Tuğgeneral Reginal Dyer kalabalığı uyarmaksızın, bir Hindu festivalini kutlamak için bir araya gelmiş 10.000 insanın üzerine ateş açılmasını emretti. Yüzlercesi öldü ve binlercesi yaralandı. Dyer Londra'ya "hatalı karar" verdiği için geri çağrıldı ama nedamet göstermedi. Bilakis İngiltere'de bir kahraman gibi karşılandı ve Muhafazakârlarca kendisine değerli taşlarla "Pencap'ın Kurtarıcısı" işlenmiş bir kılıç hediye edildi. Sonraki birkaç ayda da İngiliz askerleri bölgeyi savunmak adına, huzursuz Pencaplılara, kırbaçla döverek, elleri ve dizleri üzerinde sürünmeye zorlayarak, daha fazla eziyet ettiler (Chua, 2007: 224).

Pencap olaylarından sonra, Asya'nın edebiyattaki ilk Nobel ödüllü ismi Rabindranath Tagore şövalyelik unvanını bu katliamı protesto için geri verdi. 1920'de

Mohandes Karamchand (*Mahatma* – Büyük Ruh) Gandhi, Britanya hükümeti ile işbirliği yapmayı reddeden ve şiddet içermeyen devrimci çağrısını yaptı.¹³ Hindistan Millî Kongresi, yıllardır *Raj*'a verdiği desteği geri çekerek Gandhi'ye kaldı. İngiltere'de de kamuoyu Dyer'in aleyhine döndü. Churchill de bu katliamı “canavarca” olarak tanımladı ve Dyer’ı Hindistan’daki İngiliz idaresini yıkmakla itham etti. Bundan sonra Britanyalılarca atılan adımlar, Hintli üst düzey memurlar ve subayları tekrar elde etmek, Hintli ekonomik çevreleri de “endüstrileşme” ve “gelişme” moda sözcükleriyle tekrar yanlarına çekmeye yönelik oldu. Bu adımların diğerkâmlıkla alakası yoktu, aksine *Raj*'ın amacı müfrit milliyetçileri yalnızlaştırmaktı (Chua, 2007: 225-226). Britanya, belki Hint milliyetçilerini yatıştıramadı ama Avrupa sömürge imparatorlukları içinde belki de en milliyetçi hareket olan Hindistan Millî Kongresi geliştikçe burada çatlaklar meydana geldi ve zamanla da derinleşti. Bu çatlaklardan en önemlisi Hindistan’daki Müslümanlar ile Hindular arasında ortaya çıkıyordu (Burbank ve Cooper, 2011: 445)

Merkezî Britanya hükümetinin aksine, Hindistan’daki Britanyalı iş çevreleri de Hintlilere karşı artan bir şekilde ekonomik hoşgörüsüzlük gösterdiler. Sermaye sahibi veya yetişmiş Hintlileri artık bünyelerine almayı reddettiler. Hâlbuki bu usulü Doğu Hindistan Şirketi daha önce başarılı bir şekilde uygulamıştı. Bu sermaye sahibi Hintli çevrelerde kızgınlığa sebep oldu ve bunlar gittikçe, İngilizlerin kovularak teşebbüslerinin millileştirilmesini savunan, milliyetçi harekete dâhil oldular. 1946’da Hindistan’daki Müslümanlar, Hindular ve Sihler arasında iç çatışmalar baş gösterdi. Hindistan artık Britanyalılar için yük haline gelmişti. 1947’de Hindistan’ın ikiye bölüneceği ilân edildi ve böylece Hindistan ve Pakistan bağımsız devletleri ortaya çıktı. Sonraki on yılda da Britanyalı müteşebbis, sermaye, asker ve sivil memur buradan ayrıldı (Chua, 2007: 226).

Britanya’nın “İmparatorluğun mücevherinden” adeta kaçarcasına ayrılmaya çalışması, yukarıda da vurgulandığı üzere, iki yüz yıllık nispî olarak düzgün bir yönetimin kargaşaya sürüklenmesine ve Hindistan *Raj*'ından iki devletin ortaya çıkmasına neden oldu. Britanyalılar adeta bu durumun ortaya çıkması için gayret sarf etti. Son Genel Vali Lord Mountbatten (1947-1948) açıkça Müslüman Birliği’ne karşı Hindu ağırlıklı Kongre’yi destekledi. Pencap’tan geçen sınır çizi-

13 Gandhi’nin hararetle savunduğu bir diğer nokta ise tüm sınıfların eşitliğiydi. Eylem olarak Hintlileri çalışmayı reddetmeye, aşamalı olarak oturma eylemi yapmaya, oruç tutmaya, vergi ödememeye ve seçimleri boykota çağırıyordu. Gandhi’yi hedefinden alkoymak için 1928’de Simon Komisyonu kuruldu. 1930’da bu komisyon eyaletlere kendilerini yönetme hakkı teklif etmiş, fakat komisyonda dahi temsil edilmeyen ve derhal dominyon statüsü isteyen Hintliler tarafından itibar görmemiştir. Bundan sonra Gandhi ikinci hareket olarak tuz üretiminde devlet tekelini kırmak için bir hareket başlatmış ve olaylar çıkması üzerine tekrar tutuklanmıştır (Cross, 1968: 194-195).

lirken, sözde tarafsız Sınır Komisyonu'na Hindistan lehine düzenlemeler yapması için baskı yaptı. Bunun sonrasında Müslüman ve Hindu toplumlar arasında ortaya çıkan keskin şiddet dalgası nedeniyle belki de 500.000 kişi hayatını kaybetti ve daha fazlası yurdundan koptu (Ferguson, 2011: 333-334). Bütün bu yaşananlar için yapılan şu tespit çok isabetli görünmektedir:

“...İngilizlerin [Hindistan'da] denetimi yeniden sağlaması sırasındaki sert çatışmalar ve her iki tarafın çoğu kez kasıtlı olarak başvurduğu gaddarlıklar geride önemli izler bıraktı... Sömürge yöneticileri ve uyrukları arasında zaten var olan uçurum derinleşti; Hindistan'da ve göçmenlerin bulunmadığı diğer sömürgelerde İngiliz anlayışı doğrultusunda reform ve gelişme olasılığına dair fikirler onarılmaz biçimde hasar gördü.” (McKenzie, 2007: 145).

Beyaz Dominyonlar¹⁴, Afrika'da Artan Gerilim, Yeni Hâkimiyet Alanları ve Zorunlu Tasfiye

Britanya İmparatorluğu kurulurken bazı bölgelere çok sayıda nüfus göç etmiş ve zamanla buralar neredeyse anavatan Britanya ölçeğinde özgürlük ve refah bölgesi olmuştu. 1783'de Londra'ya karşı isyan edip bağımsızlığını alan Kuzey Amerika'daki on üç koloni bu hüviyetteydi. Bugünkü Kanada da benzer bir şekilde beyaz nüfusun çokça gidip yerleştiği bir bölge oldu. Sonrasında yine bugünkü Avustralya ile Yeni Zelanda da birçok beyaz için istikbal vadeden cazip bölgeler olarak yeni yurt kimliğini kazandı. Bu sömürgeler daima farklı ten rengine sahip olan sömürgelere kıyasla ayrıcalıklı muamele gördü. Çünkü Londra'ya ABD Bağımsızlık savaşı çok şey öğretmişti. Diğer beyaz sömürgelerinde de aynı tecrübeyi yaşayarak buraları kaybetmek istemiyordu.

“Beyaz Dominyonlar”a özellikle Britanya'dan gelen ve özyönetim konusunda tecrübeli olan nitelikli beyaz nüfus, bu bölgelerdeki tarım, ticaret ve anavatanın izin verdiği ölçüde, endüstri gelişimine olanak sağladı. Britanya bu tür bir büyüme sürecine girmiş Avustralya, Yeni Zelanda ve Kanada'daki sömürgelerin önüne hem gelişme, hem de özgürlük talep ettikleri süreçte ciddi engeller koymadı (Chamberlain, 1993: 10). Britanya'nın bu tavrının söz konusu bölgelerle gelecekteki ilişkileri açısından çok olumlu etkileri oldu.

Bugünkü Avustralya, eyaletlere bölünmüştü ve bu eyaletler kendilerini yönetme hakkını aşamalı olarak elde ettiler. 1855'de Victoria, 1856'da Yeni Güney Galler, 1890'da ise Batı Avustralya bu hakka sahip oldu ve bir federasyon çatısı altında birleştiler. 1900 yılına gelindiğinde ise federasyon yapısı olgunlaşma aşamasına

14 Bugün Kanada, Avustralya ve Yeni Zelanda olarak bilinen bu bölgeler imparatorluk döneminde farklı ve çok sayıda yönetim birimlerine bölünmüştü. Bu çalışmada, bunları tek tek zikretmek yerine bahsi geçtiğinde anlaşılmasını kolaylaştırmak amacıyla bugünkü isimleriyle belirttim.

gelmişti. Bu yılda yeni bir anayasa hazırlanmış ve Avustralya Uluslar Topluluğu Yasası (*The Commonwealth of Australia Bill*) adıyla Britanya Parlamentosu'ndan geçmiştir. Bu yasaya göre Avustralya'daki altı eyalet, yani Yeni Güney Galler, Victoria, Queensland, Güney Avustralya, Batı Avustralya ve Tasmania, kendi yönetim ve yasamasına sahip olacaklardı. Genel valiler Londra'daki Sömürge Masası (*Colonial Office*) tarafından atanacaktı. Federal yönetim ise gemicilik, demiryolları, gümrükler, posta işletmesi, telgraf, iç-dış göçler gibi konularda yasama ve yürütme yetkisine sahip olacaktı (Mowat, tarihsiz: 960).

Bir başka beyaz nüfusun çok olduğu bugünkü Yeni Zelanda, 1856'da Sorumlu Hükümet (*Responsible Government*) hakkını elde etti. Yeni Zelanda 1905'teki kararıyla, kadınlara oy kullanma hakkını veren ilk ülke olma unvanına sahiptir. 1907 yılında ise dominyon statüsü kazanmıştır (Cross, 1968: 162).

Kanada, demografik yapısı itibariyle diğer beyaz dominyonlardan farklı idi. Çünkü bölge İngiltere'den önce Fransız sömürgesi idi ve bazı bölgelerde hâlâ Fransızca konuşan nüfusa sahipti. Burada mevcut olan Fransız-İngiliz ayrımını daha aza indirmek ve bu ikisini tek bir yasama ve yürütme organında birleştirmek amacıyla Aşağı ve Yukarı Kanada'nın birleştirilerek kendini yönetme hakkı verilmesi planlanmıştı. Nitekim bu plân 1840 yılında Parlamento'dan geçerek kanunlaşmıştır. Bundan sonra Kanada'daki siyasî gelişmeler İngiltere'deki çok partili sistem gibi olmuş ve Kanada İngiliz İmparatorluğu'nun kendi kendini yöneten dominyonu olmuştur. Fakat Fransızlar bu birlik içinde kendi kimliklerini kaybetme endişesinin verdiği rahatsızlığı hissetmeye başlamışlardır. Ayrıca bölgedeki diğer eyaletler, meselâ Nova Scotia, New Brunswick, Prens Edward Adası, Vancouver Adası ve Britanya Columbia'sı, birliğe dâhil edilmemişlerdi. Genel kanaat bunların da katıldığı federatif yapının en uygun çözüm olduğuydu. Bunun üzerine 1867'de İngiliz Parlamentosu'ndan geçen Kuzey Amerika Yasası'na göre Yukarı ve Aşağı Kanada bu sefer Ontario ve Quebec olarak tekrar ayrıldı. Nova Scotia ile New Brunswick de Kanada Dominyonu Federasyonu'na dâhil oldu. Yeni yapıya göre her eyalet idaresini ve eyalet yasamasını muhafaza edecekti. Dominyonu ilgilendiren meselelerle de Ottawa'daki Dominyon Hükümeti ilgile-necekti¹⁵ (Mowatt, tarihsiz: 966-968). Birinci Dünya Savaşı sonrasında bu beyaz dominyonlar statülerinin yeniden belirlenmesi için ısrar edince 1926 Balfour Bildirisi ve 1931 Westminster Yasasıyla hemen hemen tümüyle bağımsız devletler hâline gelmişlerdir. Böylece dış politikalarında da bağımsız olma hakkını elde etmişlerdir (Kennedy, 1994: 370-371).

15 1869 yılında Hudsons Bay Şirketi'nin toprakları olan Manitoba, Saskatchewan, Alberta, ve British Columbia £ 300.000 karşılığında Kanada Dominyonu'nun parçaları olmuştur. 1873 yılında ise Prens Edward adası Kanada Dominyonu'na katılmıştır (Mowatt, tarihsiz: 969).

Britanya'nın Afrika'daki sömürgelerinin büyük kısmı, kuzeyden güneye uzanan bir hat şeklinde zamanla Mısır'dan Güney Afrika'ya kadar genişlemiştir. Burada iki tür sömürge oluşmuştur; birincisi Britanyalı nüfusun inkâr edilemeyecek kadar fazla olduğu bugünkü Güney Afrika, Kenya ve Rodezya'dır. İkincisi ise kayda değer beyaz nüfusun olmadığı bugünkü Gambiya, Sierra Leone, Altın Sahil (Gana), Nijerya, Uganda, Tanganika, Zanzibar ve Nyasaland'dır (Chamberlain, 1993: 55). 19. yüzyılın ortasından itibaren Avrupa'nın özgürlükçü fikirleriyle tanışmaya başlayan Afrikalılar neredeyse yüz yıldan fazla sürecek bağımsız devletler kurma çabalarına girişeceklerdir. İşin ilginç tarafı, aynı Hindistan örneğinde olduğu gibi bu çaba içine giren Afrikalı liderler ya Britanyalıların Afrika'da açtığı okullarda¹⁶, ya da Britanya veya ABD üniversitelerinde eğitim almış kişilerdir. Belki de bunun etkisiyle bunların, son tahlilde ismen bağımsız birer ülke kurmada başarı sağladıkları görülmekle birlikte, bağımsızlık sonrası eski sömürge dönemi efendilerinin denetiminden kurtulamadıkları da bir gerçektir.

Zamanla bağımsızlığını kazanan Afrika ülkelerinin liderlerine baktığımızda, Britanyalıların Afrika'da açtığı okulların iki tarafı keskin kılıç gibi çalıştığını görürüz. Yerli insanı “eğitme” amacı güden bu okullar, kaçınılmaz olarak Batı fikirleri olan liberalizmin de etkisi altına girmişlerdir. Yukarıda belirtildiği üzere, milliyetçilik ve bağımsızlık peşinde koşmuş olan bu liderlerin neredeyse hepsi ya Afrika'da açılmış olan Britanya misyoner okullarında, ya da aynı zamanda Britanya veya ABD üniversitelerinde öğretim görmüşlerdir. Bağımsızlık hareketlerinde veya devlet kurulduktan sonra bu devletlere liderlik etmiş simalara kısaca değinecek olursak; Kwame Nkrumah (Altın Sahili [Gana]), Britanya misyoner okulunda ve ABD üniversitesinde (Chamberlain, 1993: 67); Nnamdi Azikiwe (Nijerya), Britanya misyoner okulunda ve ABD üniversitesinde (Chamberlain, 1993: 72); Jomo Kenyatta (Kenya), Britanya misyoner okulunda ve İngiltere üniversitesinde (Chamberlain, 1993: 84); Julius Nyegere (Tanganyika), Britanya misyoner okulunda ve İskoçya üniversitesinde (Lowe, 1982: 309); Hastings Banda (Nyasaland), Britanya misyoner okulunda, ABD ve İskoçya üniversitelerinde (Cross, 1968: 350) ve Kenneth Kaunda (Rodezya), Britanya misyoner okulunda (Chamberlain, 1993: 88) eğitim görmüşlerdi.

Afrikalıların çeşitli vesilelerle bir araya gelmeleri ve özellikle siyahî Amerikalılarla tanışmaları Afrika milliyetçiliğinin oluşmasında önemli rol oynadı. Bunlardan Afro-Amerikalı Edward Blyden'in 1850'de, özgürlüğünü kazanmış Afro-

¹⁶ Britanya İmparatorluğu'nda yerlileri “eğitmek” için çok sayıda okul açılmıştır. Afrika'daki önemli okullardan biri de Akra/Gana'daki Achimota Okulu'dur. Bu okul 20. yüzyılda Gana, Zambiya ve Zimbabwe devletlerinde devlet başkanlığı yapacak birçok öğrenci yetiştirmiştir. Achimota Okulu hakkında bilgi için bkz. http://en.wikipedia.org/wiki/Achimota_School. (Erişim tarihi: 15.11.2014).

Amerikalıların 1882’de kurdukları, Liberya’ya yerleşmesi ve ‘Afrika onuru’ üzerine yazılar yazmaya başlamasıyla Afrika milliyetçiliği yükselişe geçmiştir. Bu meseleye katkı sağlayan bir başka isim ise Karayipler ve ABD’de de siyahları örgütleyen Marcus Garvey idi. Garvey, “Afrika Afrikalılarındır” sloganını her yerde yaymaya çalışmış ve siyah Amerikalıları anavatanlarına dönmeye çağırmıştır (Chamberlain, 1993: 61).

Örgütsel açıdan bakıldığında Afrika’daki milliyetçi ve bağımsızlık hareketlerinin anahtar ismi Amerikalı bir sosyolog olan William Edward Burghardt du Bois’dir. Onun en büyük rüyası hem Amerikalı hem de Afrikalı zencileri kucaklayan bir Pan-Afrika hareketiydi. 1919 yılında bugünkü Senegalli Blais Diagne’nin yardımıyla Paris’te bir Pan-Afrika Konferansı düzenledi. Bundan sonra da devam eden konferanslar, iki savaş arasında düzensiz olarak yapılmış olsalar da, Britanyalı devlet adamlarını etkilediği söylenebilir. 1945 yılında Manchester’da toplanan konferans, hem katılım hem de alınan kararlar açısından çok önemliydi. Delegeler oy birliğiyle ‘şiddete başvurmaksızın olumlu eylem taktiklerine dayanan Afrika sosyalizmi’ öğretisini onaylamışlardır. Konferans, bu aşamadan sonra artık kendisini sömürge güçlerine karşı koymaya hazır bir mücadele organı olarak görmeye başlamıştır (Chamberlain, 1993: 61-62).

Yukarıda zikredilen Afrikalı liderlerin faaliyetleri sonrasında 1957-1980 yılları arasında Britanya’nın sömürgesi olan Afrika ülkeleri bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Aslında Süveyş Bunalımı’ndan sonra Britanyalı devlet adamları, özellikle Afrika’daki sömürgeleri için maliyet kazanç analizi yapmış ve çoğu sömürge halkının bağımsızlık için “hazır” olup olmadığına bakmaksızın, Afrikalı liderlerle bağımsızlık ertesi dostane ilişkiler geliştirmenin, sömürgeleri elde tutmaktan daha az maliyetli olacağına karar vermişlerdir (Burbank ve Cooper, 2011: 451). Bu şartlar altında Britanya’nın bu ülkelere bağımsızlıklarını gönüllü ve hoşgörülü bir şekilde verdiğini düşünmek aldatıcı olur. Özgürlük talepleri nedeniyle yerliler ile sömürgeci efendiler arasında çatışmalar, katliamlar, hapis ve baskı Afrika’da da eksik olmamıştır. Hoşgörü Afrika’ya zaten bütün sömürge döneminde gösterilmediği gibi İkinci Dünya Savaşı’nda sonra Britanya İmparatorluğu’nun düştüğü bu malî kriz mecburî “özgürleştirme” sürecinin yaşanması zorunluluğunu doğurmuştur.

Britanya, Birinci Dünya Savaşı sonrasında savaşı kaybeden imparatorluklardan sömürgeler aldığı gibi “mandater” güç olarak farklı statüde yeni toprak parçaları da elde etti. Meselâ bugünkü Irak, Ürdün ve Filistin bunlardan bazılarıydı. Ancak savaş sonrasında eski sömürgesi Hindistan’da yaşanan kargaşaya, İrlandalıların bağımsızlık ilânı eklendiği gibi yeni elde edilen bölgeler Filistin ve Irak’taki kar-

gaşa ve isyanlar da imparatorluğun elde tutulabilmesinin risklerini daha da artırdı. Fakat Britanya bunlara geleneksel yöntemiyle cevap verdi; meselâ manda yönetimi altındaki Irak'ta isyan edenlerin üzerine havadan bomba yağdırdı. Yeni gelişen hava gücü aslında dehşet salmada çok etkiliydi. Dehşet salmak ise imparatorlukların denetim sağlamadaki gizli yüzüydü. Britanya'nın bundaki amacı Arapların kudrete karşı boyun eğeceklerini varsaymalarıydı. Iraklıların üzerine bomba yağdırmak, yeni dönemde Britanya'nın imparatorluk gücünün yönetim kabiliyetlerinin aslında ne kadar sınırlı olduğunun bir bakıma üstü kapalı kabul edilmesi anlamına geliyordu (Burbank ve Cooper, 2011: 417). Britanya İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı sonrasında en geniş sınırlarına ulaşması yukarıda belirtildiği üzere güvenlik sorunlarını artırdığı gibi maliyetleri de artırmıştı. Yeni toprakların ekonomik değeriyle bunları elde tutmak için gerekli masraflar karşılaştırıldığında, sonuç eksi değerlerdeydi. Meselâ, Irak'ı yönetmenin maliyeti 1921'de 23 milyon sterlindi. Bu Britanya'nın toplam sağlık bütçesinden fazlaydı (Ferguson, 2011: 299).

II. Dünya Savaşı sonrasında Britanya bugünkü Orta Doğu ile ilgili politikasını tamamen değiştirmek zorunda kaldı. Çünkü artık ekonomik durumu buralarda asker barındıracak ve doğrudan idare edecek kadar iyi değildi. Bu bağlamda yeni hedefi savaş sonrası iyice güçlenen SSCB'yi bölgedeki stratejik noktalardan ve ekonomik kaynaklardan uzak tutmak oldu. Bu politika şöyle ifade ediliyordu: Sovyetlere karşı "bölgedeki devletlerin bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü muhafaza etmek!" (Lewis, 1964: 212). Fakat Britanya'nın ekonomik gücü buna da yetmeyecek ve zamanla bölgedeki hâkimiyetini ABD'ye devrederek, ona bazı önerilerde bulunup buradan ayrılmak zorunda kalacaktı.

Sömürgelerin Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki durumu Britanya için ciddî sorun teşkil etmekteydi, ama daha büyük sorun malî konularda yaşanıyordu. Savaşın maliyeti Britanya'nın borçlarını on kat artırmıştı. 1920'lerde sadece borç faizlerinin ödenmesi merkezî devletin toplam harcamalarının yarısına yakınına denk geliyordu. Bu ekonomik ortam, işvereni ve çalışanı da olumsuz etkilemişti. Büyük Bunalım'ın zirve noktası Ocak 1932'de yaklaşık üç milyon çalışan, yani bütün sigortalı işçilerin yaklaşık dörtte biri işsiz kalmıştı (Ferguson, 2011: 306).

Britanya İmparatorluğu'nun malî durumu İkinci Dünya Savaşı sırasında daha da vahim bir hâl aldı. ABD ile savaş dönemi ittifakı mecburiyetten kaynaklanmıştı ve krediyle silâh temini kendisine 2,6 milyar dolara patlamıştı. Bu savaş dönemi üretiminin onda birine denkti. Her şeye rağmen, kredi olarak aldığı bu meblağ bütün imparatorluk bölgelerinden toplayabileceği paranın iki katıydı. Savaş bittiğinde Britanya'nın ekonomik durumunun vahameti daha da net ortaya

çıktı. Britanya'nın yabancı alacaklara 40 milyar dolar borcu vardı. İmparatorluk ipotek altındaydı. En fazla borçlu olduğu ülke ise ABD idi. Bir firma iflas ettiğinde ilk çözüm alacaklıların borçlunun varlıklarını devralmasıdır. Bu durumda imparatorluğu satmak gerekmez miydi? Zaten bir ara ABD Başkanı Franklin Delano Roosevelt (1933-1945) şaka yollu dahi olsa, “meteliksiz” efendilerinden “Britanya İmparatorluğu”nu devralmak” fikrinden bahsetmişti (Ferguson, 2011: 330-332). Şaka veya gerçek, son iki yüzyılın en kudretli imparatorluğu satılığa düşmüştü.

Değerlendirme

Tarih boyunca insanoğlu, güç ve kaynaklarının yetmesi hâlinde, fetihlere çıkmış ve farklılıkları da bünyesine katarak imparatorluklar kurmuştur. İmparatorluklar, her çağda ve bölgede rastlanması nedeniyle, bilinen insanlık tarihinin en yaygın devlet modeli olagelmıştır. Geçmişe ve hali hazırdaki en büyük güç ABD'nin devlet reflekslerine bakıldığında, yaklaşık son yüz yıldır içinde yaşadığımız ulus devlet tecrübesi, yönetim geleneği açısından insanlık tarihinde bir sapma ve kural dışılık olarak görünmektedir.

İmparatorluklar geçmişte iktidarlarını kurmak ve sürdürmek için farklılıkların yönetimi geleneğinde hoşgörüden, baskı ve zulme kadar uzanan usuller benimsemişlerdir. Yaşanan tecrübe, farklılıklara hoşgörü gösteren ve uzlaşma yoluyla bunları “sisteme” dâhil eden imparatorlukların daha uzun ömürlü, istikrarlı ve dirençli olduğunu ortaya koymaktadır. Elbette baskı ve zulümle genişleyen ve zenginleşen imparatorluklar da olmuştur. Fakat bunlar çok da uzun ömürlü olmamışlardır.

Sahip olduğu hâkimiyet alanı ve yönettiği nüfus göz önünde bulundurulduğunda, tarihin gördüğü en kudretli imparatorluk olan Britanya İmparatorluğu da hoşgörü ve baskı sarmalında payına düşeni almıştır. İngilizler, Britanya adasında yaşayan Gallileri ve İskoçları pekâlâ “imparatorluğu”na doğrudan dâhil ederken ve daha önce kovmuş olduğu Yahudileri sonradan bünyesine kabul edip, Fransızların hayat hakkı tanımadıkları Huguenotlara da kucak açarken, İmparatorluğun özellikle ten rengi farklı olan bölgelerinde, bütün kârın Britanya'ya aktığı acımasız bir sömürü düzeni kurmuş ve gittikçe tepki çeken ve isyana neden olan ırkçı uygulamalara yer vermiştir. Yani içerideki farklılıklara veya dışarıdaki “beyaz dominyonlarına” hoşgörü gösterirken, dışarıdaki ten rengi farklı “ötekileştirilmiş” sömürgelelerinde baskı, zulüm ve katliama girişmekten çekinmemiştir. Bu farklı uygulama sonuçlarını en bariz bir şekilde bağımsızlık sürecinde göstermiştir. Hoşgörü ile davranılan unsurların imparatorluktan ayrılması ve sonraki ilişkileri daha ılımlı olmuşken, ayrımcılık ve zulme maruz kalanlar isyan ve kan dökülmesine sahne olan olaylarla ancak bağımsızlıklarını elde edebilmişlerdir.

Çeşitli sebeplerle, farklı zamanlarda Britanya sömürge idaresi veya himayesi altına giren muhtelif bölgelerdeki topluluklar zamanla, dünyanın her yerindeki sömürgelerin veya çokuluslu toplumların üst idareye başkaldırdıkları gibi aldıkları Avrupaî eğitim ve milliyetçi hareketlerin etkisiyle, Britanya idaresine karşı bağımsızlıklarını kazanmak üzere farklı yöntemlerle isyan etmişlerdir. Britanya sömürgelerinde, uzun ve meşakkatli mücadeleler sonunda kazanılan bağımsızlıklar aslında çok şey ifade etmemiştir. Her zaman haklının değil de güçlü olanın kazandığı dünyada, yutulmak üzere hazır lokmalar haline gelen bu yeni devletçikler daha bağımsızlığın keyfini dahi çıkaramadan bu defa da kendilerini iki kutuplu (ABD ve SSCB) Soğuk Savaş'ın piyonları rolünde bulmuşlardır. Her iki kanada da yüz vermeyen devletler ya alternatif oluşum peşinde olmuşlar ya da her iki kanadın kendi taraflarına çekmek için sürekli manipülasyonlarına muhatap olmuşlardır. Bağımsızlıklarını kazanan Britanya sömürgeleri, diğer hürriyetini elde eden sömürgeler gibi bu defa da siyaseten veya hukuken olmasa bile, fiilen bu iki kutbun ya kontrolüne girmişler ya da mücadele sahası hâline gelmişlerdir.

Tarihçiler, Britanya İmparatorluğu'nun çöküşüne kimin ve neyin sebep olduğu konusunda fikir birliğine sahip değillerdir. Fakat çoğunun katıldığı nokta Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarının karmaşık maliyetinin çöküşte ciddi bir etkiye sahip olduğudur. Refah devleti istikametinde devletin yaptığı harcamalar, hızla artan dış borç yükü, poundun değer kaybetmesi, Britanya sanayisinin göreceli durgunluğu, dünyanın her yerine yayılmış ve özellikle Britanyalıların bazı durumlarda kışkırttığı ırkçılığa tepki olarak Britanya karşıtı ve milliyetçi hareketlerle çalkalanan kolonileri elde tutmanın artan maliyeti, çöküşü getiren sebepler olarak ön plâna çıkmaktadır. Bununla beraber, Britanya İmparatorluğu'nun çöküşünün esas sebebinin Britanya dışında sergilediği hoşgörüsüzlük olduğu en kuvvetli ihtimaldir (Chua, 2007: 228). Yani, iki dünya savaşında maliyesi çöken Britanya, hoşgörü eksikliğinin de olayları tahrik etmesiyle, şaka yollu dahi olsa, eski kolonisi ABD'ye satılacak hâle düşmüştür.

Son olarak, Britanya İmparatorluğu ile günümüzün en kudretli “imparatorluğu” ABD ile ilgili bir kıyaslama yaparak bitirmek istiyorum. Girişte Britanya ile ak-raba bir topluluğun kurmuş olduğu ABD'nin de, hatasıyla ve sevabıyla geçen yüzyılda Britanya'nın sergilemiş olduğu refleksleri sergilediğinden bahsetmiş-tim. ABD, ezici çoğunluğu Avrupalı olmak üzere, göçmenlerden oluşan bir topluluk tarafından kuruldu. Kurulduğu andan itibaren de her dinden, kültürden ve etnik gruptan insanlar için bir sığınak hâline geldi. Özgürlüğün, demokrasinin ve refah toplumunun simgesi oldu. Ancak dünyanın çeşitli bölgelerinden ülkeye göç eden farklılıkları başarılı bir şekilde bünyesine katarken, bu göçmenlerin geldiği bölgelerdeki akrabalarına karşı aynı hassasiyeti göstermedi. Neredeyse her

milletten insanı içinde barındıran ve bunları başarılı bir şekilde “sisteme” entegre eden ABD, sınırları dışına çıktığında hep, zalim/otoriter devlet başkanlarıyla pekâlâ iş tutan, darbeleri destekleyen, ekonomik krizleri tetikleyen, kendi vatandaşları daha ucuz petrol kullanabilsin diye bir bölgeyi (Orta Doğu) ateşe atmaktan çekinmeyen bir devlet portresi çizmekten hiç sakınmadı. Yani içeride çok hoşgörülü iken, dışarıda pekâlâ zalimdi.¹⁷ Bunu anlamak için hali hazırda ABD’nin diğer ülke halkları nezdindeki itibarıyla ilgili anketlere bakmak yeterli olacaktır, kanaatindeyim. Her şeye rağmen, ABD’nin akıbetinin de Britanya İmparatorluğu gibi olup olmayacağını zaman gösterecektir.

17 ABD referans alınarak, bir süper gücün nasıl davranması gerektiği hakkında fevkalade ufuk açıcı bir değerlendirme için bkz. (Özdemir 2013).

Kaynakça

- Aldrich, Robert. (2007). "İmparatorluklara Genel Bir Bakış", *Emperyal Çağ*, (ed.) Robert Aldrich, çev. Nurettin Elhüseyni, İstanbul: Oğlak Yayıncılık, 6-25.
- Barkey, Karen. (2011). *Farklılıklar İmparatorluğu: Karşılaştırmalı Tarih Perspektifinden Osmanlılar*, çev. Ebru Kılıç, İstanbul: Versus Kitap. s
- Burbank, Jane ve Frederick Cooper. (2011). *İmparatorluklar Tarihi: Farklılıkların Yönetimi ve Egemenlik*, çev. Ahmet Aybars Çağlayan, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Chamberlain, M. E. (1993). *Sömürgeciliğin Çöküşü: Dekolonizasyon*, çev. Recai Dönmez, Ankara: Rehber Yayınları.
- Chua, Amy. (2007). *Day of Empire: How Hyperpowers Rise to Global Dominance - and Why They Fall*, New York: Doubleday Publishing.
- Cross, Colin. (1968). *The Fall of the British Empire*, London: Book Club Associates.
- Deschamps, Hubert. (1966). *Sömürge İmparatorluklarının Çöküşü*, çev. Oktay Akbal, İstanbul: Kitapçılık Yayınları.
- Duffy, M. N. (1978). *The 20th Century*, Oxford: Basil Blackwell Publishing.
- Ferguson, Niall. (2011). *İmparatorluk: Britanya'nın Modern Dünyayı Biçimlendirmesi*, çev. Nurettin Elhüseyni, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Hardt, Michael ve Antonio Negri. (2012). *İmparatorluk*, çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Karaca, Taha Niyazi. (2011). *Büyük Oyun: İngiltere Başbakanı Gladstone'un Osmanlı'yı Yıkma Planı*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kennedy, Paul. (1994). *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, çev. Birtane Karanakçı, Ankara: İş Bankası Yayınları.
- Lewis, Bernard. (1964). "Near East, Middle East, North Africa", *The New Cambridge Modern History*, XII, Cambridge: Cambridge University Press, 205-212.
- Lowe, N. (1982). *Mastering the Modern World History*, London: The Macmillan Press.
- McKenzie, Kirsten. (2007). "Britanya: Denizlerdeki Hâkimiyet", *Emperyal Çağ*, (ed.) Robert Aldrich, çev. Nurettin Elhüseyni, İstanbul: Oğlak Yayıncılık, 128-151.
- Mowatt, R. B. (tarisiz). *A New History of Great Britain*, London: Oxford University Press.
- Özdemir, Haluk. (2013). "What is a Superpower? The US Foreign Policy in the Middle East", *Ankara Strateji Enstitüsü*, <http://www.ankarastrateji.org/yazar/assoc-prof-haluk-ozdemir/what-is-a-superpower-the-us-foreign-policy-in-the-middle-east/> (Erişim tarihi: 15.11.2014).
- Phillips, C. H. (1964). "India", *The New Cambridge Modern History*, XII, Cambridge: Cambridge University Press.
- Soy, Bayram. (2008). "1908 Jön Türk Devrimi'ne İngiltere'nin Yaklaşımı", *Doğu Batı*, 46/ II (Ağustos, Eylül, Ekim 2008), 143-177.